

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการให้สินบนเจ้าพนักงาน¹

ชัยเทพ ชูแก้ว²

ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันและการประพฤติมิชอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐในประเทศไทยเป็นที่พบเห็นกันเป็นเวลานานและยังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในทุกระดับทุกภาคส่วน ทั้งยังมีปริมาณและทวีความรุนแรงแถมยังมีทั้งความลึกกลับซับซ้อนมากขึ้น ประเภทของคดีที่เกี่ยวกับการทุจริตของเจ้าหน้าที่รัฐมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น จำนวนการร้องเรียนในเรื่องการทุจริตของเจ้าหน้าที่รับมีเพิ่มขึ้นเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันในระดับที่สูง มีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นอีกเรื่อยๆ และยิ่งจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่ประเทศเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งลักษณะการกระทำทุจริตในการเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “สินบน” จะไม่ค่อยมีพยานหลักฐานปรากฏให้เห็น เนื่องจากลักษณะของการกระทำจะทำได้เป็นเครือข่าย มีวิธีปกปิดความผิดและพยายามทำลายพยานหลักฐาน มีแต่เฉพาะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดเท่านั้นที่จะทราบถึงข้อเท็จจริงของการกระทำทุจริตนั้น ทำให้การแสวงหาพยานหลักฐานเพื่อจะนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก เพราะการพิสูจน์ความผิดในคดีอาญาต้องมีพยานหลักฐานที่ชัดเจนปราศจากข้อสงสัยจึงจะลงโทษผู้กระทำความผิดได้ และความผิดฐานให้และรับสินบนมักจะไม่มีผู้ร้องทุกข์ให้มีการดำเนินคดีเพราะทั้งผู้ให้สินบนและผู้รับสินบนสมประโยชน์ด้วยกัน ทั้งสองฝ่ายจึงส่งผลกระทบต่อความยุติธรรมให้กับประชาชน ทำให้เกิดความไม่เชื่อมั่นต่อกระบวนการยุติธรรม และส่งผลกระทบต่อประเทศชาติในทุกด้าน ที่ผ่านมามีมาตรการทางกฎหมายเพื่อจะแสวงหาพยานหลักฐาน ในหลายๆด้านมาโดยตลอด เช่น การลักลอบบันทึกภาพหรือเสียง การล่อซื้อสิ่งที่ผิดกฎหมาย รวมถึงมาตรการในการกันผู้กระทำความผิดไว้เป็นพยานบุคคลเพื่อเบิกความเอาผิดแก่ตัวการสำคัญในคดี แต่วิธีการดังกล่าวแต่ละวิธีนั้นล้วนมีข้อจำกัดที่แตกต่างกัน เช่น การลักลอบบันทึกเสียงต้องดำเนินการโดยมีเหตุอันสมควรและมีกฎหมายบัญญัติให้อำนาจไว้เป็นพิเศษ หรือการกันผู้ต้องหาไว้เป็นพยาน ผู้ต้องหาที่จะถูกกันเป็นพยานต้องเป็นผู้ที่รู้เห็นในคดีและไม่ใช่ตัวการสำคัญ พนักงานสอบสวนต้องระมัดระวังในการสอบสวนเพราะผู้ต้องหาที่จะถูกกันเป็นพยาน อาจให้การบิดเบือนหรือขัดทอดผู้กระทำผิดด้วยกันซึ่งอาจจะเกิดความเท็จได้ อีกทั้งพยานที่เป็นผู้กระทำความผิดด้วยกันซึ่งเป็นพยานขัดทอดแม้กฎหมายไม่ห้ามรับฟังเป็นพยานแต่จะต้องมีเหตุผลอันหนักแน่น มีพฤติการณ์พิเศษแห่งคดี หรือมี

---

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการให้สินบนเจ้าพนักงาน โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือรองศาสตราจารย์สุรินทร์ รัตนวรราช และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.กัลยา ตันศิริ และรองศาสตราจารย์ประเสริฐ ตันศิริ

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต(ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พยานหลักฐานประกอบอื่นมาสนับสนุนตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 227/1 พยานชัดทอดจึงมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือน้อย เป็นต้น

จากการศึกษาทำให้ทราบว่ากฎหมายเกี่ยวกับการให้สินบนเจ้าพนักงานยังมีปัญหาอันเนื่องมาจากความไม่ชัดเจน ไม่ครอบคลุมในหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

จากการศึกษาประเด็นปัญหาในการกันผู้ให้สินบนเจ้าพนักงานไว้เป็นพยาน เนื่องจากการดำเนินคดีอาญาในความผิดเกี่ยวกับการให้สินบนเจ้าพนักงานประสบปัญหาเป็นอย่างมากในเรื่องการแสวงหาหรือรวบรวมพยานหลักฐานเพื่อมาดำเนินคดีกับผู้รับสินบนอันเนื่องมาจากพยานหลักฐานต่างๆ ที่สำคัญอันจะนำมาสู่การพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำความผิดนั้นอยู่ในความครอบครองของเจ้าพนักงานผู้กระทำความผิดและหน่วยงานของรัฐเสียส่วนใหญ่ ประกอบกับเจ้าพนักงานผู้กระทำความผิดเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับพยานหลักฐานเหล่านั้นโดยตรงและเป็นผู้ที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของตนเป็นอย่างดีจึงมีการกลบเกลื่อนป้องกันมิให้มีพยานหลักฐานพิสูจน์ความผิดของตนได้ การแสวงหาพยานหลักฐานต่างๆ ในคดีเหล่านี้จึงต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่รู้เห็นเกี่ยวกับการกระทำความผิดซึ่งส่วนใหญ่แล้วบุคคลดังกล่าวก็มักจะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการกระทำความผิดด้วยจึงไม่มีใครกล้าเปิดเผยความจริง เพราะกลัวจะถูกฟ้องร้องเป็นคดีอาญาเช่นเดียวกัน ส่วนบุคคลผู้ที่รู้เห็นเกี่ยวกับการกระทำความผิดแต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการกระทำความผิดด้วยก็ไม่กล้าให้ข้อมูลเพราะเกรงกลัวต่ออำนาจและอิทธิพลของข้าราชการ โดยเฉพาะในคดีที่ผู้กระทำความผิดเป็นข้าราชการผู้ดำรงตำแหน่งในระดับสูงการแสวงหาพยานหลักฐานยิ่งทำได้ยากกว่าปกติเนื่องจากบุคคลเหล่านี้มักไม่กระทำความผิดโดยตรงแต่จะกระทำผ่านทางคนกลางและมีชั้นตอนของการกระทำความผิดซับซ้อนจนไม่สามารถอ้างถึงตัวผู้กระทำความผิดจริงได้ จึงทำให้ไม่สามารถแสวงหาพยานหลักฐานมาพิสูจน์ความผิดของเจ้าพนักงานผู้กระทำความผิดเพื่อให้ศาลลงโทษได้ เพราะการพิสูจน์ความผิดของจำเลยในคดีอาญานั้นจะต้องพิสูจน์โดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยได้กระทำความผิดจริงอันมีผลทำให้ผู้กระทำความผิดรอดพ้นจากการถูกดำเนินคดีไปเป็นจำนวนมากและไม่เกรงกลัวต่อกฎหมายอันส่งผลให้เกิดการกระทำความผิดซ้ำอีก

ประเด็นปัญหาที่สองปัญหาการลดโทษ การยกเว้นโทษ แก่ผู้ให้สินบนกรณีให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการรับสินบน สำหรับในคดีความผิดเกี่ยวกับการให้สินบนหรือเรียกรับสินบนนั้นมีลักษณะพิเศษกว่าคดีอื่นๆ เนื่องจากบุคคลผู้ซึ่งมีส่วนรู้เห็นกับการกระทำความผิดทุกคนมักจะเป็นผู้กระทำความผิดไปในเวลาเดียวกันด้วย ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ยากแก่การนำสืบพิสูจน์ความผิดเนื่องจากผู้ให้สินบนแก่เจ้าพนักงานที่มีความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 144 หรือมาตรา 167 ส่วนเจ้าหน้าที่ผู้รับสินบนก็มีความผิดเช่นเดียวกันตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 149-150 มาตรา 201-202 และการกระทำความผิดฐานให้สินบนนั้นทั้งผู้ให้และผู้รับสินบนต่างก็ได้รับประโยชน์จากการกระทำความผิดด้วยกันทั้งสองฝ่ายจึงไม่ค่อยมีผู้ให้สินบนหรือผู้รับสินบนรายใดดำเนินคดีอาญาในความผิดเกี่ยวกับการให้สินบนแต่กลับร่วมกันปิดบัง

เพื่อให้ตนรอดพ้นจากความผิดทางอาญา และไม่ถูกดำเนินคดี ด้วยเหตุนี้เองในการดำเนินคดีอาญาในฐานะความผิดเกี่ยวกับการให้สินบนจึงขาดพยานหลักฐานอันเป็นข้อเท็จจริงแก่คดีว่าการกระทำความผิดเกิดขึ้นที่ไหน ใครเป็น ผู้กระทำความผิด เนื่องจากผู้รู้เห็นเหตุการณ์มักจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกระทำความผิดนั้นด้วย ทำให้ยากแก่การพิสูจน์ และพยานหลักฐานที่ดีที่สุดคือผู้ให้และผู้รับสินบนนั่นเองที่จะเปิดเผยเกี่ยวกับข้อเท็จจริงในการกระทำความผิด แต่เมื่อมีความผิดด้วยกันทั้งคู่จึงกลับกลายเป็นการบังคับทางอ้อมให้ผู้ร่วมกระทำร่วมมือกันปิดบังให้ตนพ้นจากอาญาแผ่นดิน ซึ่งหากมีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดออกมาเปิดเผยข้อเท็จจริงจะทำให้การดำเนินคดีความผิดอาญาเกี่ยวกับการให้สินบนมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยในส่วนของเจ้าพนักงานผู้รับสินบนนั้นเห็นว่าการจะออกมาเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการกระทำความผิดนั้นเป็นเรื่องที่ยากยากอันเนื่องมาจากบทกำหนดโทษกำหนดไว้สำหรับความผิดดังกล่าวสูงมากทั้งโทษปรับ โทษจำคุก รวมไปถึงโทษประหารชีวิต นอกจากนี้ยังมีความผิดทางวินัยร้ายแรงและส่งผลกระทบต่อตำแหน่งหน้าที่การงานของตน แต่ในส่วนของผู้ให้สินบนนั้นเห็นว่าหากกลับใจออกมาเปิดเผยข้อเท็จจริงอันเป็นประโยชน์แก่การดำเนินคดีแล้วจะทำให้รัฐสามารถปราบปรามการกระทำความผิดฐานให้สินบนเจ้าพนักงานได้ดียิ่งขึ้น แต่เนื่องจากบทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญายังไม่มียกเว้นโทษจำคุกหรือปรับที่สร้างแรงจูงใจให้ผู้กระทำความผิดฐานให้สินบนจะออกมาเปิดเผยข้อเท็จจริงอันเป็นประโยชน์แก่คดีดังกล่าวเหมือนอย่างเช่นความผิดเกี่ยวกับการเบิกความเท็จในการพิจารณาคดีตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 177 หรือความผิดเกี่ยวกับล้ามเปลวความเท็จตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 178 ซึ่งกฎหมายกำหนดการยกเว้นโทษและลดโทษเอาไว้ในมาตรา 182 183 กล่าวคือ สำหรับความผิดฐานเบิกความเท็จหรือเปลวเท็จ หากถูกยกโทษและกลับแจ้งความจริงต่อศาลหรือเจ้าพนักงานก่อนจับกุมเบิกความหรือการเปลวผู้นั้นไม่ต้องรับโทษ หรือหากเป็นกรณีถูกยกโทษและแจ้งความจริงต่อศาลหรือเจ้าพนักงานก่อนมีคำพิพากษา และก่อนตนถูกฟ้องในความผิดที่ได้กระทำศาลจะลดโทษน้อยกว่าที่กำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงก็ได้

ประเด็นปัญหาที่สามปัญหาความความรับผิดชอบความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลกรณีให้สินบนเนื่องจากการให้สินบนในสังคมปัจจุบันนั้นมีการกระทำเพื่อประโยชน์นิติบุคคลซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างมากในทุกๆ ด้าน หากนิติบุคคลไม่ต้องมีความผิดทางอาญาหรือต้องรับผิดชอบตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 144 และ มาตรา 167 ซึ่งมีอัตราโทษต่ำเมื่อเทียบกับประโยชน์ที่นิติบุคคลได้รับ ซึ่งเมื่อพิจารณาประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 144 และ มาตรา 167 ที่บัญญัติและใช้บังคับมาเป็นระยะเวลาโดยไม่มีมีการปรับปรุงแก้ไขให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพการดำเนินธุรกิจในปัจจุบันซึ่งโทษจำคุกไม่สามารถลงกับนิติบุคคลได้เนื่องจากสภาพของนิติบุคคลไม่เปิดช่องให้กระทำได้ โดยมาตราดังกล่าวลงโทษเฉพาะบุคคลธรรมดา ส่งผลให้นิติบุคคลไม่ถูกลงโทษหรืออาจจะเกิดกรณีที่ผู้กระทำความผิดยอมรับผิดเพื่อให้นิติบุคคลสามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้ สำหรับโทษปรับก็มีอัตราโทษอัตราเดียวและน้อยมากเมื่อเทียบกับความเสียหายที่นิติบุคคลก่อจึงอาจมีการกระทำผิดซ้ำอีกและเกิดผลเสียหายแก่ประเทศชาติมากขึ้นไปอีกควรกำหนดความ

รับผิดชอบและโทษทางอาญาด้านให้สินบนแก่นิติบุคคลเพื่อควบคุมและป้องกันมิให้กระทำความผิดซ้ำอีก กฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนี้จึงไม่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและการดำเนินธุรกิจในปัจจุบัน ทั้งในส่วนของบทบัญญัติกฎหมายเรื่องการให้สินบนก็ไม่มี ความชัดเจนเกี่ยวกับการกระทำเพื่อประโยชน์นิติบุคคลไม่ครอบคลุมทุกลักษณะการกระทำความผิด และบทลงโทษไม่เหมาะสมกับผลที่เกิด ซึ่งการกระทำความผิดเกี่ยวกับการให้สินบนแก่เจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญานั้นหากเป็นการกระทำของบุคคลธรรมดาซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์ให้นิติบุคคลใน รูปแบบต่างๆ เช่น การจัดทำบริการ สาธารณะต่างๆของรัฐ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีมูลค่าโครงการสูงและว่าจ้างกันในวงเงินที่สูง เมื่อรวมเงินสินบนที่นิติบุคคลต้องจ่ายให้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐไปเพื่อให้ได้โครงการนั้นมาซึ่งก็จัดเป็นต้นทุนชนิดหนึ่ง ซึ่งวัตถุประสงค์หลักของนิติบุคคลนั้นต้องการกำไรดังนั้นก็ทำให้ต้องมี การลดคุณภาพ ของงานลงหรือใช้วัสดุ ที่ราคาถูกลงหรือลดต้นทุนอื่นๆ เพื่อเพิ่มกำไรทำให้คุณภาพของ งานนั้นด้อยลง โดยหากมีการก่อสร้างที่ ถูกต้องได้คุณภาพประชาชนก็จะได้ใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินสาธารณะเหล่านั้น หรือเป็นการให้สินบนแก่ เจ้าพนักงานเจ้าหน้าที่เพื่อให้ตนพ้นไปจากความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ก่อให้เกิด ความไม่เป็นธรรมในสังคมทั้งสิ้น ซึ่งความเสียหายที่ได้รับย่อมรุนแรงยิ่งกว่ากรณีที่บุคคลธรรมดาให้สินบน ก่อนข้างมาก แต่การกระทำความผิดของบุคคลธรรมดาที่เปลี่ยนจากการกระทำเพื่อประโยชน์บุคคลธรรมดา เป็นการกระทำเพื่อประโยชน์นิติบุคคลกลับไม่มีกฎหมายที่กำหนดให้นิติบุคคลรับผิดชอบอย่างเหมาะสม เนื่องจากนิติบุคคลไม่อาจถูกจำคุกได้ ส่วนโทษปรับถือว่า มีอัตราที่ต่ำมากหากเทียบกับประโยชน์ที่นิติบุคคล ได้รับเป็นเพราะกฎหมายได้มีบทบัญญัติมาเป็นระยะเวลานาน โดยไม่มีการปรับปรุงแก้ไขให้ทันต่อการ เปลี่ยนแปลงของการดำเนินธุรกิจของกิจการของนิติบุคคล ทั้งนี้ได้บัญญัติให้ชัดเจนว่าหากมีการกระทำการ ให้สินบนเพื่อประโยชน์ของนิติบุคคลแล้วนิติบุคคลต้องรับผิดชอบอย่างไร โดยแม้ประมวลกฎหมายอาญาจะ ไม่ได้มีบัญญัติถึงการกระทำความผิดของนิติบุคคลไว้เป็นการเฉพาะเจาะจง แต่ใช้คำว่า “ผู้ใด” ซึ่งมีหมายถึง บุคคลธรรมดาและหมายความรวมถึงนิติบุคคลอีกด้วย อีกทั้งศาลฎีกาก็เคยพิพากษาลงโทษนิติบุคคลมาแล้ว แม้กฎหมายนั้น ไม่ได้บัญญัติไว้โดยตรงให้นิติบุคคลต้องรับโทษทางอาญา

จากการศึกษาค้นคว้าปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับการให้สินบนเจ้าพนักงาน ผู้ศึกษาพบว่า มี ข้อเสนอแนะ คือ

1. ปัญหาในการกันผู้ให้สินบนเจ้าพนักงานไว้เป็นพยาน ผู้ศึกษาว่าข้อเสนอแนะ คือ ควรมีการ บัญญัติเรื่องการกันพยานในคดีอาญาไว้อย่างชัดเจนในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาซึ่งเป็น กฎหมายหลักที่ใช้ในการพิจารณาความอาญา โดยกำหนดหลักเกณฑ์ในการกันพยานในคดีอาญาไว้ให้ชัดเจน ว่าต้องเป็นกรณีเป็นพยานที่มีความสำคัญแก่คดีแต่ต้องมีชีวิตอยู่ที่สำคัญในคดีนั้น รวมถึงกำหนดหลักเกณฑ์ การจำกัดการใช้อำนาจดุลพินิจของเจ้าพนักงานที่มีอำนาจกันบุคคลใดไว้เป็นพยานไม่ให้ใช้ดุลพินิจอย่าง กว้างขวางเกินไป รวมถึงการคุ้มครองผู้ที่ถูกกันเป็นพยานว่าจะไม่ถูกกลับมาฟ้องเป็นคดีอาญาหรือถูก

ดำเนินการทางวินัยอันเนื่องมาจากการให้ข้อมูลในฐานะพยานในกรณีที่ถูกกันเป็นพยาน และกำหนด
บทลงโทษแก่ผู้ที่ถูกกันเป็นพยานแต่กลับทำผิดข้อตกลงอีกด้วย

2. ปัญหาการลดโทษ การยกเว้นโทษ แก่ผู้ให้สินบนกรณีให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการรับสินบน ผู้
ศึกษาว่าข้อเสนอแนะคือ ควรมีการเพิ่มเติมบทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญาเกี่ยวกับการลดโทษหรือ
ยกเว้นโทษให้แก่ผู้ให้สินบน โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้ คือ ผู้ใดกระทำความผิดตามมาตรา 144 หรือ มาตรา 167
แล้วกลับเข้าแจ้งถึงข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการรับสินบนแก่เจ้าพนักงานก่อนตนถูกฟ้องผู้นั้นไม่ต้องรับโทษ
หรือศาลจะลงโทษผู้นั้นน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงใดก็ได้ และหากผู้กระทำ
ความผิดตามมาตรา 144 หรือ มาตรา 167 แล้วกลับเข้าแจ้งถึงข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการรับสินบนแก่เจ้า
พนักงานหรือต่อศาลก่อนศาลชั้นต้นมีคำพิพากษาศาลจะลงโทษผู้นั้นน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับ
ความผิดนั้นเพียงใดก็ได้ และหากเป็นกรณีที่ผู้ให้สินบนที่ยอมให้สินบนด้วยความจำใจเพราะถูกเจ้า
พนักงานตามประมวลกฎหมายอาญาขู่เข็ญไม่ว่าจะใช้วิธีอื่นใด จนผู้นั้นยอมรับว่าจะให้ทรัพย์สินหรือ
ประโยชน์อื่นใดตามที่ถูกขู่เข็ญหากให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับผู้รับสินบนก่อนศาลชั้นต้นมีคำพิพากษาผู้นั้นไม่
ต้องรับโทษ

3. ปัญหาความความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลกรณีให้สินบน ผู้ศึกษาว่าข้อเสนอแนะคือ ควร
กำหนดบทลงโทษนิติบุคคลโดยบัญญัติให้ชัดเจนในประมวลกฎหมายอาญา โดยกำหนดให้การกระทำ
ความผิดของนิติบุคคลนั้นหากมีความเสียหายร้ายแรงกระทบต่อประโยชน์สาธารณะควรกำหนดโทษ เช่น
การสั่งยกเลิกบริษัทหรือกิจการ การห้ามประกอบกิจการหรือเพิกถอนใบอนุญาต การเข้าควบคุมกิจการของ
ศาลที่จะกำหนดเงื่อนไขในการบริหารงานนิติบุคคล การชดเชยค่าเสียหายโดยคำนวณจากประโยชน์ที่นิติ
บุคคลได้รับไป และควรกำหนดบทบัญญัติกฎหมายที่เป็นข้อสันนิษฐานเบื้องต้นในการผลักภาระการพิสูจน์
ให้แก่นิติบุคคลในกรณีที่ผู้แทนนิติบุคคลหรือบุคคลอื่นใดได้กระทำความผิดทางอาญาและนิติบุคคลกลับ
ได้รับประโยชน์ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม

เอกสารอ้างอิง

กษมา พรหมทัต. ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลในความคิดฐานให้สินบน. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์
มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.

กิตติศักดิ์ ปกติ. คำอธิบายกฎหมายแพ่ง: ว่าด้วยบุคคลธรรมดาและหลักทั่วไปว่า ด้วยนิติบุคคล. พิมพ์ครั้งที่
ที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2550.

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. คำอธิบายกฎหมายอาญาภาค 1. พิมพ์ครั้งที่ 9.

กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

คณิต ฅ นคร. กฎหมายอาญาภาคความผิด. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
วิญญูชน, 2549.

จรัญ ภักดีธนากุล. กฎหมายลักษณะพยานหลักฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร:สำนักอบรมศึกษา
กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2557.

เล็ก จุณณานนท์. “ความเห็นชี้ขาดของอธิบดีกรมอัยการในการสั่งไม่ฟ้อง นายสมฤกษ์ กิตติสุวรรณ,”
อัยการนิเทศ 30. (2511). หน้า 16-21.